

УДК 343.13

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ЗАСТАВОДАВЦІВ ТА ПОРУЧИТЕЛІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Карпенко М.О., к. ю. н,
доцент кафедри кримінального процесу
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Туманянц А.Р., к. ю. н,
доцент кафедри кримінального процесу
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена теоретичним і практичним проблемам забезпечення прав та законних інтересів поручителів і заставодавців у кримінальному провадженні.

Ключові слова: запобіжні заходи, поручитель, заставодавець.

Статья посвящена теоретическим и практическим проблемам обеспечения прав и законных интересов поручителей и залогодателей в уголовном производстве.

Ключевые слова: меры пресечения, поручитель, залогодатель.

Karpenko M.O., Tumanians A.R. SEVERAL PROBLEMS OF RIGHTS AND LEGAL INTERESTS OF BAILSMEN AND MORTGAGORS ENSURING IN CRIMINAL PROCEEDING

The article is devoted to the theoretical and practical problems of the ensuring rights and legal interests of the bailsmen and mortgagors in criminal proceeding.

Key words: restraints, bailman, mortgagor.

Постановка проблеми. Проблема реалізації прав і законних інтересів особи в кримінальному провадженні під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження постійно викликає гострі дискусії серед науковців і практичних працівників. Насамперед це пов'язано з тим, що завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, щоб «жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура». Натомість застосування заходів забезпечення кримінального провадження часто неминуче тягне за собою обмеження прав особи, яка потрапила у сферу кримінального судочинства.

Як правильно зазначають в юридичній літературі, заходи забезпечення кримінального провадження – важлива складова частина, невід'ємний елемент механізму забезпечення успішної реалізації завдань кримінального провадження [1, с. 217].

Метою статті є виокремлення деяких проблем забезпечення прав і законних інтересів поручителів і заставодавців у кримінальному процесі, спроба їх вирішення на теоретичному рівні з подальшими наданням пропозицій до чинного законодавства України. Досягнення окресленої мети буде здійснюватися шляхом паралельного дослідження правової природи запобіжних заходів у вигляді застави та особистої поруки, які мають багато спільних рис; це дасть змогу комплексно вирішити окремі питання, що виникають у практиці застосування зазначених запобіжних заходів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливим різновидом заходів забезпечення кримінального провадження є

запобіжні заходи, підстави та правила застосування яких закріплені в главі 18 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України). Наявність серед запобіжних заходів особистої поруки та застави, які не містять правообмежувальних ознак щодо підозрюваного чи обвинуваченого (оскільки у процесі їх застосування безпосередньо права та законні інтереси вказаних учасників не звужуються, а існує лише загроза цього), є наслідком реалізації такої загальної засади кримінального провадження, як забезпечення права на свободу та особисту недоторканність особи. У контексті викладеного матеріалу зауважимо, що відповідно до загальноновизнаних у світі правових тенденцій, право обвинуваченого бути звільненим під заставу або поручительство є найважливішою гарантією недоторканності особи.

Несприятливі умови у вигляді потенційної загрози обмеження майнових прав створюються певною мірою для поручителів і заставодавців, які вимушені здійснювати контроль за поведінкою підозрюваного, обвинуваченого, впливати на них з метою реалізації завдань застосування застави та особистої поруки. Окреслене вище свідчить про специфіку відповідних запобіжних заходів і повну відповідність їх існування статті 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, у якій зазначено, що «тримання під вартою осіб, які чекають судового розгляду, не повинно бути загальним правилом, але звільнення може ставитись у залежність від надання гарантій явки на суд, явки на судовий розгляд на будь-який інший його стадії та в разі необхідності явки для виконання вироку».

Системний аналіз правової природи запобіжних заходів у вигляді особистої поруки та застави дає можливість виокремити їхні спільні та відмінні риси.

Характеризуючи ознаки, що об'єднують зазначені запобіжні заходи, слід констатувати, що:

1) як особиста порука, так і застава належать до так званих психолого-примусових запобіжних заходів, тобто тих, які обмежують свободу підозрюваного, обвинуваченого психологічним впливом. Суть психолого-примусових запобіжних заходів полягає в тому, що на підозрюваного, обвинуваченого покладается моральне зобов'язання належної поведінки, яке забезпечується за допомогою психологічного впливу, спрямованого безпосередньо на нього або опосередковано, через третіх осіб. При цьому слід зауважити, що всі психолого-примусові заходи забезпечуються загрозою застосування більш суворого запобіжного заходу. Однак ця санкція має скоріше не каральну, а відновлювальну мету – забезпечення належної поведінки підозрюваного, обвинуваченого [2, с. 279–280].

Обрання та застосування психолого-примусових запобіжних заходів регулюється Стандартними мінімальними правилами ООН щодо заходів, що не пов'язані з тюремним ув'язненням (Токійські правила), затверджені Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.90 № 45/110;

2) можливість і доцільність їх застосування, зокрема, залежить від наявності згоди як підозрюваного, обвинуваченого, так і поручителя або заставодавця. Згідно з п. 3.4 Токійських правил заходи, що не пов'язані з тюремним ув'язненням, накладають будь-яке зобов'язання на обвинуваченого (підозрюваного) і застосовуються до формального розгляду або суду або замість них, вимагають згоди обвинуваченого (підозрюваного);

3) окреслені запобіжні заходи застосовуються лише за ухвалою слідчого судді на стадії досудового розслідування або суду під час судового провадження з метою запобігання протиправній поведінці підозрюваного, обвинуваченого та забезпечення виконання покладених на них процесуальних обов'язків;

4) учасниками кримінальних процесуальних правовідносин щодо застосування особистої поруки та застави (окрім органів та осіб, які здійснюють кримінальне провадження, і підозрюваного, обвинуваченого) є поручителі (поручитель) і заставодавець, які наділені певним комплексом прав та обов'язків;

5) зобов'язання, які беруть на себе поручителі (поручитель) і заставодавець, мають подвійний характер: майновий і моральний;

6) у випадках, передбачених законом, певним правообмеженням піддаються заставодавець і поручителі (поручитель), оскільки під загрозу ставляться саме їхні майнові права у вигляді стягнення суми закладу до державного бюджету або можливе грошове стягнення як захід забезпечення кримінального провадження;

7) ні поручителі (поручитель), ні заставодавець не мають у своєму розпорядженні реального механізму впливу, крім власного авторитету, на особу, щодо якої обирається запобіжний захід.

Щодо сутнісних відмінностей застави та особистої поруки доцільно звернути увагу на таке:

1) у випадку застосування застави певна сума майнових гарантій для забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим своїх процесуальних обов'язків вноситься заставодавцем на відповідний рахунок протягом п'яти днів після постановлення ухвали про обрання запобіжного заходу. Тобто заставодавець реально піддається майновим обмеженням, а загроза звернення грошових коштів у дохід держави в разі невиконання покладених обов'язків підозрюваним, обвинуваченим змушує його пильно стежити за їхньою поведінкою. Під час застосування особистої поруки на момент постановлення ухвали про обрання цього запобіжного заходу поручителі (поручитель) не піддаються жодним обмеженням, вони лише беруть на себе певні зобов'язання та попереджаються, що в разі їх невиконання на них може бути накладене грошове стягнення;

2) у разі застосування застави заставодавець потенційно може зазнати лише майнових обмежень у вигляді стягнення внесеної суми коштів у дохід держави. Що стосується поручителя, то, окрім можливості накладення на нього грошового стягнення відповідно до ч. 5 ст. 180 КПК України, він може зазнати втрат іншого характеру. Наприклад, втрати авторитету, довіри внаслідок неможливості впливати на поведінку підозрюваного, обвинуваченого через відсутність особистого значення для них тощо.

Кримінальний процесуальний закон наділяє поручителів і заставодавців наступними правами:

1) знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення підозрюється чи обвинувачується особа;

2) знати, яке покарання передбачено законом за вчинення цього кримінального правопорушення;

3) знати обов'язки, що покладаються на них, із метою забезпечення належної поведінки підозрюваного, обвинуваченого, наслідки невиконання цих обов'язків;

4) бути присутнім у судовому засіданні під час вирішення питання про звернення застави в дохід держави або про накладення грошового стягнення;

5) давати пояснення щодо питань, які стосуються запобіжного заходу та повернення застави;

6) на повернення застави після припинення дії цього запобіжного заходу за умови, якщо підозрюваний, обвинувачений дотримався покладених на нього обов'язків тощо.

При всій нібито зрозумілості процесуального положення зазначених суб'єктів кримінального провадження виникає низка питань теоретичного та практичного характеру, що свідчить про законодавчу неврегульованість процесуального статусу поручителя та заставодавця. Спробуємо звернути увагу на деякі з них та запропонувати алгоритм їх вирішення.

Відповідно до ч. 3 і ч. 4 ст. 180 КПК України поручителю роз'яснюється право на відмову від узятих на себе зобов'язань і порядок реалізації такого права. Поручитель може відмовитись від взятих на себе зобов'язань до виникнення підстав, які тягнуть за собою його

відповідальність. У такому разі він забезпечує явку підозрюваного, обвинуваченого до органу досудового розслідування чи суду для вирішення питання про заміну йому запобіжного заходу на інший.

У цій частині прав заставодавцю роз'яснюються лише наслідки невиконання покладених на нього обов'язків щодо належної процесуальної поведінки підозрюваного, обвинуваченого (ч. 3 ст. 182 КПК України).

Отже, виникають цілком логічні запитання: як поручителю забезпечити явку підозрюваного, обвинуваченого до органу досудового розслідування чи суду для вирішення питання про заміну йому запобіжного заходу на інший, якщо він відчуває, що втрачає контроль над його поведінкою? Чи може заставодавець, попередньо повідомивши про це органи або осіб, які здійснюють кримінальне провадження, відмовитися від статусу заставодавця з поверненням йому застави, якщо передбачає, що дії підозрюваного, обвинуваченого неодмінно призведуть до звернення її в дохід держави?

Спроба відповісти на перше запитання підштовхнула нас до пошуку відповіді в площині практики реалізації особистої поруки. Звернення до Єдиного реєстру судових рішень дало підстави констатувати про відсутність подібних випадків. Разом із тим у процесі дослідження вдалося з'ясувати, що слідчі судді та суд відмовляють особам, які намагаються стати поручителями у кримінальному провадженні, у задоволенні заяви про набуття статусу поручителя із посиланням на ст. ст. 200, 201 КПК України, відповідно до яких поручитель не є суб'єктом звернення з клопотанням про зміну запобіжного заходу. Наприклад, слідчий суддя Жовтневого районного суду м. Маріуполя Донецької області повернув заяву народних депутатів України про взяття осіб на поруки, оскільки відповідно до вимог статей 184, 200, 201 КПК України клопотання про застосування запобіжного заходу або про його зміну може бути подано до суду прокурором, слідчим, підозрюваним, обвинуваченим чи захисником. Можливість подання такого клопотання безпосередньо поручителями кримінальним процесуальним законодавством не передбачена (категорія справи № 263/7129/15-к, провадження № 1-кз/263/3119/2015). Така практика суду є непоодиноким (категорія справи № 263/7345/15-к, провадження № 1-кз/263/3241/2015). Отже, цілком очевидно, що в разі звернення поручителя до слідчого судді або суду із клопотанням про зміну запобіжного заходу внаслідок відмови від поруки відповідна заява буде повернута поручителю. Разом із тим залишається незрозумілим, як діяти поручителю в разі неможливості із суб'єктивних (хвороба, неможливість фізично або з інших причин забезпечити явку підозрюваного, обвинуваченого до органів досудового слідства або суду) або об'єктивних (довгострокове відрядження, зміна місця проживання тощо) причин доставити підозрюваного, обвинуваченого до органу досудового розслідування чи суду для вирішення питання про заміну йому запобіжного заходу на інший. У цій ситуації поручитель фактично становить-

ся заручником ситуації. Він не може доставити особу до органів досудового слідства або суду, не здатен забезпечити її належну процесуальну поведінку, отже, на нього буде накладено грошове стягнення, а мета застосування запобіжного заходу не досягнута.

На наш погляд, певного корегування потребує ст. 180 КПК України, у якій потрібно закріпити за поручителем право в разі неможливості доставити підозрюваного, обвинуваченого до органів досудового розслідування або суду звернутися до них із заявою про відмову від поруки, що має бути поштовхом органам досудового слідства або суду до прийняття рішення щодо запобіжного заходу. Зокрема, у разі подачі відповідної заяви до органів досудового слідства останні мають розглянути питання (звернутися із відповідним клопотанням) про зміну запобіжного заходу у вигляді застави або особистої поруки на більш суворий запобіжний захід, а самого поручителя звільнити від відповідальності за неналежну поведінку підозрюваного, обвинуваченого. Зазначене право необхідно роз'яснювати поручителям поряд з інформуванням їх про сутність кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється чи обвинувачується особа. У такий спосіб забезпечувалася би взаємодія органів, які здійснюють досудове розслідування, чи суду з особами, які несуть відповідальність за поведінку підозрюваного, обвинуваченого під час кримінального провадження.

Слід акцентувати увагу на тому, що відмова поручителя від прийнятих зобов'язань внаслідок існування причин, не пов'язаних з поведінкою підозрюваного, обвинуваченого (відрядження, хвороба тощо), не повинна стати передумовою застосування більш суворого запобіжного заходу.

Що стосується права заставодавця відмовитися від відповідного статусу із поверненням йому застави або заміни одного заставодавця на іншого, то це питання взагалі не вирішене в чинному законодавстві. Буквальне тлумачення ст. 182 КПК України дає підстави стверджувати, що, лише одного разу погодившись стати заставодавцем і здійснивши безпосереднє внесення застави, людина більше не зможе в разі вірогідної у майбутньому неналежної поведінки підозрюваного, обвинуваченого, повернути внесені кошти.

Незважаючи на те, що закон містить пряму вказівку на можливість такого волевиявлення тільки стосовно такого запобіжного заходу, як особиста порука, здається, що таке право повинен мати і заставодавець. Безсумнівно, з того моменту, як підозрюваний, обвинувачений і поручитель або підозрюваний, обвинувачений і заставодавець втрачають взаємну довіру і хоча б один з них висловлює бажання відмовитися від цього заходу, нагляд поручителів і заставодавців за належною поведінкою підозрюваного, обвинуваченого стає неефективним, припиняється виконання ними покладених на себе обов'язків.

У будь-якому разі, на наш погляд, розглядувані запобіжні заходи підлягають обов'язковій зміні в разі відповідного волевиявлення хоча б одного з учасників цих правовідносин,

тому що втрата взаємної довіри або настання інших непередбачуваних обставин тягне неефективність їх застосування. Наприклад, можна змодельовати ситуацію, коли в ролі поручителів були залучені близькі друзі підозрюваного, однак надалі між ними виникла сварка, наслідком якої стало погіршення стосунків і необхідність у відмові від поруки. Або заставаодавцем став батько підозрюваного, однак він тяжко захворів і виникла необхідність у поверненні грошей для лікування.

Слід зауважити, що задоволення клопотання підозрюваного, обвинуваченого, поручителя або заставаодавця про відмову від поручительства та застави є обов'язковим навіть в тому разі, коли воно є невмотивованим, оскільки в основі цих запобіжних заходів лежать передусім моральні принципи взаємної довіри та добровільність. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне закріпити в кримінальному процесуальному законі нормативне положення щодо обов'язкової зміни запобіжних заходів у вигляді особистої поруки та застави в разі відповідного волевиявлення хоча б одного з учасників цих кримінальних процесуальних правовідносин, оскільки втрата взаємної довіри тягне неефективність застосування зазначених запобіжних заходів.

Запропонований варіант вирішення проблем застосування поруки та застави як запобіжних заходів, безумовно, дасть змогу захистити майнові права та законні інтереси заставаодавців і поручителів у кримінальному провадженні. На слухну думку А.М. Ларіна, така потреба часто виникає в осіб, яким не приписується ні активна чи пасивна роль

у вчиненні злочину, ні відповідальність за діяння обвинуваченого, а саме заставаодавців і поручителів [3, с. 169].

Контекстно слід зауважити, що відмова від поруки або статусу заставаодавця має бути своєчасною, тобто обов'язково передувати негативній процесуальній поведінці підозрюваного, обвинуваченого. Інакше нівелювалася б сама сутність досліджуваних запобіжних заходів.

Висновки. Проведене в статті дослідження окремих проблем застосування особистої поруки та застави в кримінальному провадженні дало змогу виявити недоліки правового статусу поручителя та заставаодавця, запропонувати законодавчі шляхи його удосконалення. Наведені висновки та пропозиції дадуть можливість підвищити дієвість та ефективність застосування застави та особистої поруки як запобіжних заходів, стануть додатковими гарантіями забезпечення прав і законних інтересів зазначених суб'єктів кримінального процесу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Грошевий Ю. Проблемні питання застосування КПК України при обранні запобіжних заходів у кримінальному провадженні / Ю. Грошевий, О. Шило // Право України. – 2013. – № 11. – С. 216–224.
2. Смирнов А.В. Уголовный процесс : [учебник] / А.В. Смирнов, К. Б. Калиновский ; под общ. ред. А.В. Смирнова. – 5-е изд., перераб. – М. : Норма: ИНФРА-М, 2013. – 768 с.
3. Ларин А.М. Защита прав человека и гражданина в уголовном судопроизводстве / А.М. Ларин // Общая теория прав человека / под общ. ред. Е.А. Лукашевой. – М. : Норма, 1996. – 222 с.